

Шнирко О.С., канд. екон. наук

Український союз промисловців і підприємців

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ – ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Розглянуто теоретико-методичні аспекти сприяння прискореній модернізації основного капіталу в умовах трансформаційної економіки України. На підставі ґрунтовного аналізу наукових досліджень і статистичної інформації по темі сформульовані відповідні висновки, запропоновані нові методологічні рішення ї надані кількісні оцінки вітчизняних інноваційних перспектив в аспекті забезпечення конкурентоспроможності.

Ефективність інноваційних процесів є однією з ключових ознак конкурентоспроможної економіки, для якої характерні високі кількісні та відтворювальні стандарти нагромадження основного капіталу. Трансформаційні процеси, що відбулися у вітчизняній економіці у зв'язку з ринковою переорієнтацією, автоматично не забезпечили заміни характерної для радянських часів екстенсивної моделі організації нагромадження на інтенсивну, результатом чого є конче уповільнені темпи технологічного оновлення і модернізації засобів праці. Це обумовлює необхідність пошуку нових методологічних підходів та інструментів економічного стимулювання інноваційних процесів, як провідного фактора у підвищенні конкурентоспроможності.

Проблема активізації інвестиційно-інноваційної модернізації економіки та її технологічного оновлення є однією із центральних в економічній теорії. Вона досліджувалася класичною школою макроекономіки, їй присвячено чимало сучасних як зарубіжних, так і вітчизняних наукових досліджень.

Неокласична модель економічного зростання, яку розробили Р.Солоу та його однодумці, започаткувала підхід до дослідження впливу нагромадження капіталу і технічних змін на економічне зростання. Зарубіжними вченими розроблено ряд теоретичних моделей, що розглядають взаємозв'язок між інвестиціями та економічним зростанням під кутом зору науково-технічного прогресу (моделі Н.Стоукі, Р.Лукаса, П.Ромера, Г.Гроссмана, Е.Хелпмана, розробки П.Самуелсона та В.Нордгауза).

Зазначену проблему досліджували такі відомі науковці, як А.Аракелян, В.Адамов, О. Анчишкін, Є.Бухман, А.Вайнштейн, К.Вальтух, Я.Кваша, В.Красовський, Ю.Куренков, Г.Найдьонов, В.Сенчагов, С.Струмилін, М.Ейдельман. У пострадянському періоді найбільше заслуговують на увагу праці Є.Гайдара, В.Іноземцева, В.Логинова, Л. Нестерова, В.Полтеровича, В.Соколіна, В.Фальцмана.

Глибока наукова розробка проблем, пов'язаних з подоланням інвестиційно-інноваційної кризи в Україні проводилася вітчизняними науковцями, зокрема А.Гальчинським, М.Герасимчуком, В.Гейцем, Б.Кваснюком, А.Москвиним, В.Найдьоновим та ін.

Разом з тим необхідність розширення аналітичної бази державної інвестиційної політики, зокрема в контексті прискорення технологічної модернізації України, все ще зберігає свою актуальність. Дана стаття продовжує роботу щодо поглиблення теоретичних і методичних відомостей із зазначеної проблеми.

Метою статті є дослідження проблеми посилення інноваційного вектора економічної динаміки як функції поліпшення макроструктурних пропорцій економіки та оптимізації відтворювальних процесів, зокрема через інструменти інвестиційної, податкової та амортизаційної політики держави та визначення відповідних пріоритетів державної політики нагромадження.

Однією із найбільш істотних причин техніко-технологічного відставання України, як і надто повільного розгортання модернізації основного капіталу, виступає кількісна недостатність реальних інвестицій. Трансформаційний період вітчизняної економіки був обтяжений тривалою загальною дестабілізацією, при цьому найглибшого занепаду зазнала інвестиційна сфера, що значно знизило рівень конкурентоспроможності вітчизняної економіки. За даними офіційної статистики, протягом 1990–1997 рр. обсяги інвестицій в основний капітал скоротилися майже на 80%. Починаючи з 1998 р. падіння інвестицій зупинилося, у 2000–2004 рр. їх середньорічний приріст становив 22%, але за обсягом інвестиційне забезпечення економіки залишилося дефіцитним – менше половини від рівня 1990 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Інвестиції в основний капітал України та їх динаміка у 1991–2004 рр.*

Роки	Інвестиції в основний капітал (середньорічні у визначеному інтервалі, у порівнянних цінах, млн грн)	Темпи росту (зниження) інвестицій в основний капітал	
		до 1990 р., %	середньорічні у визначеному інтервалі, %
1990	55368		
1991–1995	30314	54,75	-22
1996–1997	12003	21,68	-16
1998–2000	12768	23,06	7
2001–2003	19773	35,71	20
2004	25309	45,71	28

* Розраховано за матеріалами статистичних щорічників України за відповідні роки.

Для збереження усталених позитивних темпів економічного зростання, яке б виправило негативні наслідки минулих років і забезпечило намічений інноваційний прорив і стає підвищення конкурентоспроможності. Україні необхідний стабільний і потужний притік інвестицій, зокрема для підтримки технологічної та інноваційної діяльності. На жаль, починаючи з другого кварталу 2004 р., інвестиційна динаміка погіршилася (річний приріст становив 28% проти 31,3% у 2003 р.), а у 2005 р. ця негативна тенденція посилилася: показники приросту за перше півріччя 2005 і 2004 рр. становили 8,5% і 32,2% відповідно, за цей же час обсяг прямих іноземних інвестицій упав на 14,4%.

Відновлення зростаючої динаміки інвестицій є передумовою подальшого економічного розвитку України та забезпечення конкурентоспроможності і на сьогодні ця проблема виступає одним із найважливіших державних пріоритетів. При цьому ми виходимо з того, що ефективність інвестиційно-інноваційної політики тісно кореспондується не лише з кількісною, а насамперед, з якісною стороною капіталоутворення, що обумовлене ринковою природою капіталу як постійно відтворюваної вартості. Перспективи інноваційного розвитку і забезпечення конкурентоспроможності не можна оцінювати позитивно, якщо відтворювальний потенціал економічної системи недостатній для обороту інвестиційних ресурсів в активному інноваційному режимі. Така ситуація виникає внаслідок недостатньої розвиненості конкурентних відносин, коли монополістичний капітал, нав'язуючи виробникам невигідні цінові умови, забезпечує свій прибуток незалежно від власних видатків і використаної технологічної бази.

Прикладом може служити колишній СРСР, де найбільшим монополістом виступала сама держава, що привласнювала значну частину не лише податкового, але й необхідного продукту, внаслідок чого відтворення факторів виробництва набуло звуженого характеру. Намагаючись компенсувати регрес реального нагромадження, радянський уряд застосовував тактику постійних інвестиційних підживлень: в Україні протягом 1970–1990 рр. обсяги інвестицій в основний капітал зросли втричі, балансова оцінка основних засобів збільшилася майже у 4 рази, тоді як фондівіддача впала наполовину і набула від'ємних значень. За розрахунками вітчизняних економістів до 3/4 здійснюваних інвестицій не були пов'язані з реальним приростом ВВП, а лише стримували (пізніше – уповільнювали) його падіння. Оновлення основних засобів в означеному інтервалі настільки уповільнилося (відповідний коефіцієнт знизився від 9,7 до 5,8%), що реальна потреба в ньому задовольнялася менш ніж наполовину. Не компенсувався не лише моральний, але й фізичний знос об'єктів – середній строк їх служби збільшився з 37 до 43 років [1, 2].

Слід зазначити, що в полі зору вітчизняних економістів ця проблема знаходиться досить давно й набула серйозного методологічного опрацювання. Ще на початку дев'яностих років ХХ ст. вчені Інституту економіки Академії наук України в рамках проекту "Економіка України: підсумки та можливий розвиток в 1991–1995 рр." під керівництвом академіка Гейця В.М., досліджуючи перспективи нагромадження і відновлення основних ресурсів, дійшли до висновку, що "можливості реалізації програми по виходу на нормальний режим відтворення основних фондів безпосередньо пов'язуються з подоланням негативної динаміки фондівіддачі та суттєвим підвищенням ефективності основних фондівих об'єктів, які будуть введені в порядку реноваційної заміни зношеної частини парку з першого дня її виконання. Якщо цього не відбудеться – будь-які дотації, хоч якісь суми, направлені на створення нових основних фондів, не дадуть ніякого результату" [див. 1, с. 9]. Тоді ж були визначені деформації, що на той час вже мали місце в економіці України, розроблені пропозиції щодо виводу з експлуатації найбільш зноше-

них капітальних об'єктів та здійснені розрахунки, що визначили строки (щонайменше 20 років) і найефективніші параметри відтворення основного капіталу у 1991–2010 рр., які могли б забезпечити нормалізацію цього процесу, виходячи з наявної ресурсної бази та необхідності збереження позитивної економічної динаміки і конкурентоспроможності.

Результати цієї програми, як і багатьох інших перспективних розробок вітчизняних вчених, не стали можливим здійсненням, перш за все, внаслідок розгортання у 90-х рр. глибокої економічної кризи, а частково – внаслідок певної переоцінки економічною спільнотою ролі щойно запроваджуваних ринкових механізмів, які не забезпечували автоматичної заміни характерної для радянських часів екстенсивної моделі організації нагромадження на інтенсивну. Недостатнє усвідомлення необхідності та засобів проведення інтенсивно орієнтованої державної політики нагромадження призвели до того, що породжені викривленою директивною економікою екстенсивні тенденції відтворення основного капіталу не просто збереглися, але й посилилися, що відбилося на стані конкурентоспроможності. В сукупності все це стало потужним фактором стримування інноваційних зрушень у вітчизняній економіці при переході до ринку.

Отже, в контексті посилення інноваційного чиннику економічного розвитку України та підвищення національної конкурентоспроможності нагальним завданням виступає інтенсифікація нагромадження основного капіталу. Принциповим завданням є досягнення ефективних відтворювальних параметрів нагромадження, які забезпечують швидкий оборот інвестиційних коштів і прискорене оновлення виробничого апарату шляхом систематичного своєчасного й повномірного заміщення морально і фізично застарілих засобів праці технікою нових поколінь.

Основний капітал як найбільш дійова частина національного багатства являє собою один із найбільш аналітично значущих макроекономічних агрегатів, які характеризують економіко-технологічний потенціал суспільства. Вплив "капітальної" складової економічного зростання на його результати є не тільки масштабним, але й, враховуючи тривалі строки служби капітальних об'єктів, досить інерційним, таким, що змінюється не водночас, а може коригуватися виключно еволюційним шляхом.

Тому при визначенні стратегічних напрямів політики нагромадження основного капіталу, спрямованої на стимулювання інноваційних процесів і підвищення конкурентоспроможності необхідно прийняти до уваги особливості інвестиційної та відтворювальної політики, що здійснювалася протягом всього часу, коли формувалася переважна частина діючих основних засобів і технологій, та проаналізувати відповідні поточні рішення, що закладають відтворювальні тенденції нагромадження на перспективу.

Аналізуючи пострадянський етап нагромадження основного капіталу України, доходимо до висновку, що реальної переорієнтації на досягнення більш якісних його результатів і оптимізацію відтворювальних параметрів не відбулося. Для першого етапу ринкових реформ, супроводжуваного гострим

дефіцитом інвестиційних ресурсів і скороченням нових капітальних надходжень (коефіцієнт введення основних засобів упав від 5,3% у 1990 р. до 0,9% у 1995 р.), було характерне уповільнення динаміки основних засобів, в середині 1990-х рр. скоротилися навіть абсолютні їх обсяги (нагадаємо, що відповідно до згадуваної вище економічної програми, що передбачала двадцятирічний період оптимізації відтворювальних пропорцій основного капіталу, величина коефіцієнту оновлення мала діставати 4,5–7%).

З даних табл. 2 можна бачити, що зниження вартості основних засобів відбулося практично в усіх провідних галузях економіки (виняток – зв'язок), найдовше – до 1997 р. – воно продовжувалося в аграрній сфері і до останнього часу приріст основних засобів залишається тут на дуже низькому рівні. Відновлення загальної динаміки основних засобів на рівні 1991 р. відбулося лише у 2003 р.

Тимчасове скорочення вартості основних засобів за рахунок вибракування незатребуваних та застарілих засобів праці в процесі адаптації вітчизняних товаровиробників до ринкової кон'юнктури є цілком закономірним. У цілому за тринадцять років реформ чистий приріст вартості основних засобів (сальдо нових введень та ліквідаційних списань) був позитивним і становив 24,8%, вартість промислових і транспортних об'єктів зросла на 26%, будівельних – на 16%. Найнижчим за обсягом був приріст вартості основних засобів аграрного призначення (3,4%), а найвищі величини приросту характерні для торговельних підприємств (61,3%) і зв'язку (збільшення у 3,25 рази), тобто для сфер, які в силу здійснюваної у зазначеному відтинку часу економічної політики набули найбільшої комерційної привабливості.

Аналіз внутрішньогалузевого зрізу динаміки основних засобів за останні роки вказує на існування досить широкого розмаху варіації між поодинокими галузями-лідерами, що забезпечили високий темп росту, та більшістю інших, де основні засоби зросли мало, або навіть скоротилися. Так, у 2003 р. 3-відсотковий приріст вартості основних засобів промисловості сформувався як результат 6,6-відсоткового приросту в секторі виробництва електроенергії, газу та води, тоді як добувна і обробна промисловість мали лише 2-відсотковий приріст. У складі обробної промисловості лідували підприємства тютюнової (121,7%), поліграфічної (113,2%), виробництва неметалевих мінеральних виробів (112,2%) і харчової (111,6%) промисловості. Темп приросту основних засобів у сферах, що найбільше визначають технічний прогрес, залишився від'ємним. Це, зокрема, виробництво машин і устаткування (94,1%), устаткування для радіо, телебачення і зв'язку (95,4%), точних і оптичних пристроїв (96,1%), виробництво автомобілів (91,4%) [3]. Як видно з даних табл. 3, даний темп не забезпечує системного інноваційно-технологічного розвитку вітчизняної промисловості: впровадження нових технологій, що різко скоротилося після 1991 р., у 2000–2003 рр. зросло ненабагато, а вироблення інноваційної продукції, в цілому поширилося (виняток – 2003 р.), але не за рахунок нових видів техніки – її освоєння на сьогодні становить 6% від рівня 1991 р.

Таблиця 2

Динаміка основних засобів України за видами економічної діяльності у 1991–2003 рр.*, % відносно попереднього року

Основні засоби за видами економічної діяльності	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Основні засоби (без худоби), всього	1,033	1,036	1,026	0,982	0,998	1,001	1,013	1,016	1,021	1,017	1,023	1,025	1,034
у тому числі:													
Сільське господарство (без худоби), мисливство та лісове господарство	1,051	1,049	1,010	0,942	0,992	0,991	0,989	1,000	1,002	0,997	1,001	1,005	1,009
Промисловість	1,027	1,030	1,016	1,004	0,997	0,997	1,022	1,020	1,024	1,022	1,021	1,025	1,030
Будівництво	1,057	1,093	1,018	0,891	0,994	0,987	1,002	1,023	1,033	1,027	1,025	1,017	1,056
Оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	1,031	1,018	1,047	0,915	1,002	1,008	1,051	1,079	1,086	1,012	1,061	1,083	1,110
Транспорт	1,023	1,034	1,035	0,985	1,000	0,995	1,005	1,014	1,019	1,020	1,022	1,028	1,058
Пошта і зв'язок	1,038	1,037	1,028	1,076	1,016	1,047	1,067	1,157	1,073	1,157	1,186	1,187	1,190

* Розраховано за матеріалами балансів основних засобів за відповідні роки у порівнянних цінах попереднього року (дані Держкомстату України).

Таблиця 3

Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємствах України у 1991–2004 рр.*, % до 1991 р.

	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Впроваджено нових прогресивних технологічних процесів	100,0	40,25	19,21	19,46	15,64	20,29	23,65
з них маловідходних ресурсозберігаючих і безвідходних	100,0	57,21	23,56	25,70	23,56	33,21	35,35
Освоєно виробництво нових видів продукції, найменувань	100,0	81,85	51,65	49,93	42,56	58,11	62,94

* Розраховано за даними Держкомстату України: Україна у цифрах: 2003: Стат. довідник. – К.: Консультант, 2004. – С. 271; Україна в цифрах: 2004: Стат. довідник. – К.: Консультант, 2005. – С. 263.

Серйозною проблемою є той факт, що відновлення позитивної динаміки основних засобів значною мірою залишається результатом штучного гальмування ліквідаційних списань. Несприятливість інвестиційної ситуації в середині 1990-х рр. призвела до зменшення обсягів як нововведених, так і ліквідованих основних засобів. Пізніше, коли обсяги введення почали зростати, ймовірно було б очікувати, що розпочнеться активне заміщення спрацьованих об'єктів новими, та відповідно збільшиться ліквідація основних засобів, проте цього не відбулося.

В інтервалі з 1998 до 2001 р. динаміка введення і ліквідації основних засобів залишалася протилежно спрямованою, розрив рівнів відповідних коефіцієнтів набув досить значної величини. Починаючи з 2002 р. намітилася певна тенденція до підвищення питомої ваги ліквідованих основних засобів, але враховуючи прогресуючу динаміку обсягів нових введень, розрив між коефіцієнтами введення і ліквідації зростав (табл. 4). У 2003 р. їх співвідношення становило приблизно 4,5:1. Це означає, що на заміну зношених основних засобів спрямовується 22% нововведених (у 1991 р. аналогічне співвідношення становило 34, а у 1990 р. – близько 40%).

Наведені оцінки показують, що характерна для екстенсивної радянської економіки тенденція до обмеження інвестиційних коштів, спрямованих на заміну спрацьованих основних засобів (реновацію) та гальмування інноваційного оновлення, не тільки не зламалася, але й посилилася. Нові об'єкти інвестуються на тлі неповно здійснюваної реновації, і якщо у 70–90-ті рр. потреба в оновленні основних засобів задовольнялася наполовину, то на початку нового століття ця оцінка знизилася до 1/3 [4, с. 665].

Формування тієї чи іншої відтворювальної моделі капіталоутворення тісно пов'язане із загальною стратегією економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності. За радянських часів пропорції відтворення основного капіталу, зокрема співвідношення між розширенням капітальної бази і відшкодуванням її елементів, були об'єктом централізованого планування і затверджувалися центром, виходячи з ідеології витратної економічної системи. При переході до ринку цей стереотип необхідно було відкинути, звернувшись, як мінімум, до досвіду розвинених країн з ринковою орієнтацією.

Так, досить показним є досвід США середини ХХ ст. Після економічної кризи і депресії 1930-х рр. інвестиції в економіку цієї країни не покривали фактичного зносу елементів основного капіталу, а в часи другої світової війни спрямовувалися переважно у розвиток військової промисловості. Основний капітал громадських галузей, особливо його активна частина, були фізично і морально зношені. Проте протягом певного часу після війни, доки нагромаджений за воєнні роки попит на промислову продукцію перевищував пропозицію, оновлення капітальної бази не відбувалося, а інвестиції спрямовувалися на розширення виробництва. За оцінками спеціалістів, злам цієї тенденції відбувся у 1948 р., коли промислові потужності перевищили ринковий попит – це стало причиною післявоєнної економічної кризи й загострило проблему економічної конкуренції [5].

Таблиця 4

Коефіцієнти введення і ліквідації основних засобів в економіці України у 1991–2003 рр. (у % до первісної вартості)*

Види економічної діяльності	1991		1995		2000		2003	
	Коеф. введ.	Коеф. лікв.	Коеф. введ.	Коеф. лікв.	Коеф. введ.	Коеф. лікв.	Коеф. введ.	Коеф. лікв.
Економіка – <i>всього</i> (без худоби)	4,81	1,62	0,92	1,14	2,39	0,68	4,16	0,94
у тому числі:								
Сільське господарство (без худоби)	7,01	2,35	0,57	1,76	1,30	1,47	2,15	1,17
Промисловість	4,52	1,97	0,81	1,14	2,92	0,75	3,93	1,05
Будівництво	7,97	2,39	1,42	2,06	4,76	2,05	7,22	2,21
Оптова й роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами	6,16	2,76	2,05	0,90	6,06	2,01	10,51	0,86
Транспорт	3,37	1,2	1,41	1,44	2,58	0,61	6,14	0,75
Пошта і зв'язок	5,15	1,58	2,03	0,49	13,22	0,43	16,26	0,69

* Розраховано за матеріалами балансів основних засобів за відповідні роки у порівнянних цінах (дані Держкомстату України).

Починаючи з 50-х рр., основні вектори політики нагромадження у США різко змінилися: конкурентна боротьба спонукала підприємців враховувати об'єктивні вимоги науково-технічного прогресу та збільшувати вкладення в інноваційне оновлення діючих виробничих потужностей. Частка цих коштів у загальному обсязі капіталовкладень протягом післявоєнного десятиріччя збільшилася від 1/2 до 2/3, за даними вищезазначеного автора відсоткова частка відшкодованого капіталу збільшилася від 5,9% у 1950 р. до 7,3% у 1960 р., а капіталомісткість промислової продукції знизилася на 1/5.

У період інтенсивного оновлення виробничої бази на заміну та оновлення зношеного капіталу США витрачалося на 25% більше коштів, ніж на чистий його приріст; випереджальний темп обсягів вибуття основного капіталу ілюструють дані про динаміку зазначених показників у 1950–1972 рр., наведені в табл. 5.

Таблиця 5

Показники відтворення основного капіталу США у 1950–1972 рр.*

	Середньорічні темпи показників у 1950–1972 рр., %			Коефіцієнти вибуття, % до середньорічної вартості		
	введення	приріст	вибуття	1950–1960	1961–1972	1950–1972
Економіка						
увесь основний капітал	8,1	3,6	4,5	4,4	4,5	4,5
Машини і устаткування	11,5	4,7	6,8	6,1	6,6	6,4
Будівлі та споруди	3,2	2,6	0,6	3,0	2,3	2,6
Обробна промисловість						
увесь основний капітал	7,6	3,4	4,2	4,1	4,5	4,3
Машини і устаткування	11,4	4,8	6,6	4,6	5,7	5,3
Будівлі та споруди	1,8	1,7	0,1	3,4	2,7	3,0

* Наведено за даними проф. Ю.В. Куренкова, розрахованого ним Fixed Nonresidential Business Capital in the United States, Washington, 1974. – Специфічні особливості відтворення основного капіталу США // Зб. "Оновлення основного капіталу США" (рос. мовою). – М.: Прогрес, 1976. – С. 331–332.

З табл. 5 видно також, що у зазначеному відтинку часу збільшився коефіцієнт вибуття основного капіталу США, першою чергою, тенденція до прискореного оновлення торкнулася машин і устаткування (1,5 раза більш інтенсивно, ніж для основного капіталу в цілому).

Очевидно, що активність оновлення основного капіталу є функцією не лише інтенсивності їх ліквідаційного вибуття, але й інтенсивності інших параметрів його відтворення. У зв'язку з цим доцільно дослідити й порівняти інші пропорції, що найбільш виразно характеризують даний процес в економіках, які запроваджують інноваційну модель розвитку. Одним із свідчень інтенсифікації нагромадження основного капіталу є відносно високе співвідношення коефіцієнтів ліквідації та введення. Дана пропорція (коефіцієнт інтенсивності оновлення) показує, яка відсоткова частка нововведеної капітальної вартості спрямовується на заміщення спрацьованих і ліквідованих об'єктів. З даних, наведених у табл. 4, випливає, що коефіцієнт інтенсивності оновлення основних засобів України у 1991 р. становив 33,7%, у 2000 р. його

величина скоротилася до 28%, а у 2003 р. – до 22,6%. У середньому в інтервалі 2001–2003 рр. зазначений коефіцієнт дорівнював 25%. Для порівняння: у США 1950–1970-х рр., коли процес оновлення основного капіталу переходив в активну стадію, відповідний коефіцієнт становив приблизно 55%, тобто на цілі заміщення спрямовувалося більше половини нововведеної капітальної вартості (табл. 6).

Таблиця 6

Показники відтворення основного капіталу України і США
в період активізації його інноваційного оновлення*

Показники відтворення основного капіталу	Україна, 2001–2003 рр.		США, 1950–1960 рр.		США, 1961–1972 рр.	
	Економіка, всього	Обробна промисловість	Економіка, всього	Обробна промисловість	Економіка, всього	Обробна промисловість
Коефіцієнт введення	3,87	3,64	8,01	7,95	8,40	8,20
Коефіцієнт ліквідації	0,95	0,97	4,50	4,50	4,50	4,50
Норма амортизації	3,99	3,67	5,60	6,07	5,80	6,00
Співвідношення коефіцієнту ліквідації і норми амортизації	0,24	0,26	0,80	0,74	0,78	0,75
Співвідношення норми амортизації і коефіцієнту введення	1,03	1,01	0,70	0,76	0,69	0,73
Співвідношення коефіцієнту ліквідації і коефіцієнту введення	0,25	0,27	0,56	0,57	0,54	0,55

* Наведено за даними: Матеріали одноразового статистичного спостереження за формою №1-амортизація "Звіт про основні засоби, нарахування податкової та економічної амортизації і використання амортизаційних відрахувань за 2003 рік". – К.: Держкомстат України, 2003; проф. Ю.В.Куренкова, розрахованого ним Fixed Nonresidential Business Capital in the United States, Washington, 1974. – Специфічні особливості відтворення основного капіталу США // 36. "Оновлення основного капіталу США" (рос. мовою). – М.: Прогрес, 1976. – С. 334–336.

Важливу аналітичну роль відіграє також співвідношення між коефіцієнтом ліквідації і середньою нормою амортизації, визначеної у відсотках до первісної вартості основних засобів. Високий рівень такого співвідношення (що, безперечно, спостерігався на зазначеному етапі розвитку економіки США – близько 80%) підтверджує обґрунтованість розрахунку амортизаційних норм, які наближені до реальних пропорцій споживання основного капіталу. Розумне перевищення норми амортизації над зазначеним коефіцієнтом (у випадку США – 20%) дає підприємцям певний економічний вигравш і стимулює оновлення основного капіталу. У випадку сучасної України зазначена пропорція є практично зворотною: середня норма амортизації перевищує коефіцієнт ліквідації на 76%, тобто 2/3 нарахованих амортизаційних сум витра-

чаються не за своїм цільовим призначенням (реновація), а спрямовуються на розширення капітальної бази, або інші цілі, не пов'язані з інвестуванням.

Співвідношення між середньою нормою амортизації і коефіцієнтом введення в США 1950–1970-х рр. наближалось до 70%. Це означає, що введення основних засобів на 70% фінансувалося за рахунок амортизаційних відрахувань, тоді як чисті інвестиції, що формувалися за рахунок інших джерел (прибуток, кредити тощо) становили 30%. В Україні 2001–2003 рр. це співвідношення також викривлене: норма амортизації перевищує коефіцієнт введення на 3%, що вказує на відсутність чистих інвестицій. Цей факт підтверджує висновок щодо нецільового характеру спрямування амортизаційних коштів, зроблений на підставі попередньої оцінки. Фактична фінансова структура інвестицій в основний капітал у 2001–2003 рр. свідчить, що за рахунок власних коштів підприємств та організацій (амортизаційні кошти і прибуток) профінансовано 64,2%, а решту – 35,8% становлять чисті інвестиції [6], нецільове спрямування амортизаційних коштів можна приблизно оцінити на рівні 40–45% їх загального обсягу.

Проведений аналіз показує, що чинна амортизаційна система в Україні має суттєві недоліки, які не дозволяють використати її (системи) потужні можливості для поживлення інвестиційно-інноваційних процесів так, як це робилося на відповідних етапах економічної еволюції США та інших розвинутих країн світу.

Аналізований вище період виходу США з економічної стагнації тісно пов'язаний з використанням інструментів амортизаційної політики, що забезпечили значний імпульс інноваційного оновлення виробничого потенціалу. Протягом 1940–1970-х рр. тут приймалися спеціальні законодавчі акти щодо запровадження механізму прискореної амортизації та надання корпораціям відповідних податкових знижок. У 1962 р. США прийняли також закон про надання корпораціям одноразової податкової знижки – 7% – з суми капіталовкладень у нове устаткування. Можливість значного скорочення прибутку на податок і відповідного збільшення чистого прибутку спонукало корпорації до збільшення амортизаційних відрахувань і більш інтенсивну заміну морально й фізично застарілих засобів праці. У такий спосіб частка амортизаційних коштів у власних фінансових ресурсах американських компаній збільшилася від 30 до 65%, а у капіталовкладеннях – від 50 до 80% [див. 5, с. 11, 24].

Відтворювальна специфіка нагромадження основного капіталу в сучасній Україні є досить подібною до тодішньої ситуації в США: вона характеризується виникненням нових умов господарювання, пов'язаних із розвитком ринкових процесів і конкуренції; технологічним відставанням, перевантаженням масою застарілих засобів праці і підпорядкована концептуальній задачі інтенсифікації економіки через запровадження інноваційної моделі при позитивному, але недостатньому темпі інвестування.

Логіка ринкової трансформації вела до необхідності побудови адекватної ринку амортизаційної системи та відповідних важелів податкового стимулювання інвестиційно-інноваційних процесів в економіці України. Радян-

ська амортизаційна система, що проіснувала до 1997 р., не стимулювала активного оновлення основного капіталу за двома основними причинами: вона базувалася на рівномірно-лінійному методі, який виключає можливість податкового заохочення інвесторів, і низьких нормах нарахування амортизації. Так, у 1986–1990 рр. середня норма амортизації в економіці становила 4,5%, що закріплювало нормативний строк експлуатації основних засобів на рівні 22,2 року, або майже в півтора рази вище світових аналогів.

Амортизаційна модель, затверджена Законом України від 27.05.1997 р. № 283-Р "Про оподаткування прибутку підприємств" з наступними змінами і доповненнями втілює міжнародний світовий досвід щодо використання амортизаційних чинників інвестиційно-інноваційного зростання: запроваджено нелінійний метод нарахування, і як наслідок, можливість списання більшої половини вартості капітальних об'єктів у перші роки служби; поширено спектр застосування прискореної амортизації тощо. Проте очікуваного збільшення обсягів амортизаційних відрахувань, відповідного збільшення інвестиційно-інноваційних ресурсів економіки та прискорення оновлення виробничого апарату так і не відбулося. Після 1997 р. недоліки відтворювального режиму нагромадження основного капіталу, обумовлені інноваційно-пасивним характером амортизаційної системи, продовжували зберігатися. Цей висновок ілюструють дані табл. 7–8, де представлені оцінні характеристики амортизаційної системи за даними податкового і бухгалтерського обліку за 2001–2003 рр. Як видно із наведених статистичних даних, в останні роки середні норми податкової амортизації мали тенденцію до зниження. Норми бухгалтерської амортизації в середньому по економіці також знижувалися, виключення становили промисловість (тенденція позитивна, але рівень – нижче 1990 р.), і торгівля. Зниження норм амортизації скорочує інвестиційно-інноваційний та конкурентний потенціал країни.

На сучасному етапі завдання посилення інвестиційно-інноваційної й конкурентоспроможної ролі амортизації та реформування амортизаційної системи у напрямі створення відповідних податкових стимулів зберігає в Україні свою актуальність. Практика розвинених країн показує, що такі стимули виникають, коли параметри діючої амортизаційної системи працюють на випередження, утворюючи передумови економічного зростання. Внаслідок різних правил і норм нарахування амортизації її обсяги, зафіксовані податковим обліком, повинні перевищувати відповідні суми, визначені у бухгалтерському обліку. У такий спосіб сплата податків "відстрочується", а тимчасово вивільнені суми перетворюються на додатковий капітал, який може спрямовуватися на підвищення і національної конкурентоспроможності.

За даними статистичних обстежень, проведених у 2003–2004 рр., результати яких наводилися вище, обсяг бухгалтерської амортизації, нарахованої у 2003 р., перевищив обсяг амортизації, нарахованої для цілей оподаткування, на 19%. Замість запровадження податкових знижок та інвестиційних стимулів, чинна амортизаційна система продукує збільшення зобов'язань платників з податку на прибуток.

Таблиця 7

Норми амортизації основних засобів України за даними податкового обліку, у розрізі груп, визначених податковим законодавством*, 2001–2003 рр.**, % до залишкової вартості основних засобів

	2001	2002	2003
Середні норми амортизації на основні засоби (ОЗ)	11,06	11,03	11,02
у тому числі за групами ОЗ			
група 1	6,13	6,09	5,80
група 2	30,01	29,02	29,01
група 3	18,01	17,60	17,40
група 4	5,24	5,32	10,88

* Група 1 – будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої, у тому числі жилі будинки та їх частини (квартири і місця загального користування), вартість капітального поліпшення землі;

група 2 – автомобільний транспорт та вузли (запасні частини) до нього; меблі; побутові електронні, оптичні, електромеханічні прилади та інструменти, інше конторське (офісне) обладнання, устаткування та приладдя до них;

група 3 – будь-які інші основні фонди, не включені до груп 1, 2 і 4;

група 4 – електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, їх програмне забезпечення, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, інші інформаційні системи, телефони (у тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує вартість малоцінних товарів (предметів).

** Обчислено за даними: Результати вибіркового обстеження нарахування податкової та економічної амортизації і використання амортизаційних відрахувань за 2001 і 2002 роки: Стат. бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2003 – 86 с.; Матеріали одноразового статистичного спостереження за формою №1-амортизація "Звіт про основні засоби, нарахування податкової та економічної амортизації і використання амортизаційних відрахувань за 2003 рік". – К.: Держкомстат України, 2003. – 178 с.

Таблиця 8

Норми амортизації основних засобів України за даними бухгалтерського обліку, у розрізі окремих видів діяльності, 2001–2003 рр. *, % до первісної вартості основних засобів

	2001	2002	2003
Економіка – всього	4,04	3,88	3,74
у тому числі:			
Промисловість	3,39	3,25	3,41
Сільське господарство	3,49	3,31	3,02
Будівництво	4,54	4,70	3,19
Транспорт і зв'язок	4,96	4,71	4,46
Торгівля	5,20	5,73	6,19

* Обчислено за даними: Результати вибіркового обстеження нарахування податкової та економічної амортизації і використання амортизаційних відрахувань за 2001 і 2002 роки: Стат. бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2003. – 86 с.; Матеріали одноразового статистичного спостереження за формою №1-амортизація "Звіт про основні засоби, нарахування податкової та економічної амортизації і використання амортизаційних відрахувань за 2003 рік" – К.: Держкомстат України, 2003. – 178 с.

Враховуючи трансформаційний характер вітчизняної економіки, не остаточно сформоване конкурентне середовище і пов'язану з цим відсутність потужних спонукальних мотивів до інвестування у великої кількості госпо-

даруючих суб'єктів, важливим елементом стимулювання інвестиційно-інноваційного розвитку і підвищення конкурентоспроможності є закріплення зв'язку між наданням податкових амортизаційних знижок та цільовим спрямуванням капіталу, що в результаті таких знижок утворюється додатково.

Сучасні економічні реалії України показують, що раціоналізація відтворювальних пропорцій нагромадження основного капіталу поряд із необхідністю забезпечення певних інвестиційних гарантій є ключовими передумовами подальшого інвестиційно-інноваційного зростання економіки, а відтак, і зміцнення конкурентоспроможності. За висновками Інституту економіки та прогнозування НАН України достатня інвестиційна база може утворитися, якщо середньорічний темп загального приросту інвестицій у наступному десятиріччі підтримуватиметься на рівні щонайменше 12%, як це передбачено оптимістичним прогнозом інвестиційного розвитку України [див. 4, с. 675–676]. Паралельно необхідно забезпечити докорінну зміну державної відтворювальної політики на основі принципів, висловлених вище.

Наближення перспективи, у якій основною домінантою розвитку вітчизняної економіки стануть інновації, вимагає також зміни пріоритетів державної науково-технічної політики та запровадження прогресивних рішень щодо інвестування науково-технологічної сфери, зокрема, у таких напрямках:

- збільшення частки інноваційного інвестування у загальному обсязі інвестування, для чого мають бути створені належні стимули, нормативні положення і правова база;
- збільшення обсягів і підвищення ефективності державної інвестиційно-інноваційної політики в частині пріоритетних науково-технічних програм і проектів;
- підвищення результативності державної інвестиційно-інноваційної політики шляхом визначення реалістичних пріоритетів з урахуванням ефективності кінцевого результату і запровадження системи їх програмно-цільового фінансування;
- створення розгалуженої системи економічних стимулів для інвестування інноваційних програм, проектів і ефективних суб'єктів інноваційної діяльності [див. 4, с. 684–692].

Разом з тим слід враховувати, що можливість підвищення конкурентоспроможності економіки, поряд з вищевказаними складовими регуляторної політики, в частині використання інноваційної складової багато в чому залежить від тієї ресурсної бази, яку можна задіяти для досягнення необхідного результату. Слід зазначити, що цей аспект проблеми вже досить давно став предметом уваги вчених-економістів. Так, на початку 1990-х рр. група вчених колишнього Інституту економіки НАН України, досліджуючи стратегічні перспективи й шляхи можливого розвитку України з позицій наявних економічних, науково-технічних, екологічних умов та їх можливої еволюції, дійшли до висновку, що "... при всьому кризовому стані економіки республіки перехід її до нового стану можливий без більш глибоких (ніж є зараз – йшлося про це ще на початку 90-х рр. – *О.Ш.*) кризових явищ... Багато з того, що робилося

до цього часу, часто не узгоджується з вимогами необхідних змін у системі умов і факторів економічного росту. Якщо заходи не будуть прийняті протягом найближчого часу і всього 1991 р., то криза поглибитися, вихід із неї затягнеться, і всі наші передумови і можливі сценарії економічного розвитку будуть ні до чого. Потрібні будуть для того часу нові роботи" [7, с. 3]. Як виявилось, з часом автори процитованої роботи були абсолютно праві. Україна зазнала глибокої економічної кризи, наслідки якої відчуваються на початку XXI ст. і, як на те вказували тоді автори, вимагає розв'язання нових завдань, для чого небезпідставно можна використати й отримані ще 20 років тому важливі наукові результати, перш за все, в частині програми інноваційного оновлення виробництва з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Порівнюючи швидкість розповсюдження інновацій в Україні та високорозвинених країнах, автори зазначеної роботи показали, що існуючий величезний розрив формує технологічне відставання України на строк від десяти до навіть декількох сот років (для різних технологій). А це означало, що при збереженні структурної, інноваційної та інвестиційної політики Україна не зможе в достатньо реальній перспективі стати розвинутою в економічному відношенні країною. Наближення до цього статусу (при рівні відставання на 20–30 років у середньому по більшості нововведень) вимагало прискорення темпів розповсюдження інновацій у 5–10 разів.

За останні 15 років ситуація в частині прискорення інноваційного оновлення економіки України і модернізації основного капіталу в цілому не поліпшилася. Тому, враховуючи потенційні ресурси ВВП в частині підвищення норми нагромадження, важливо забезпечити проведення суто інноваційно-орієнтованої інвестиційної політики, яка б дала можливість (що, на жаль, не була використана 15–20 років потому) здійснити прорив до передових технологій по тих галузях, які, з одного боку, залишилися підйомними внаслідок своєї порівняно низької капіталоемності, а з іншого – є технологічними сукупностями тих видів діяльності, на яких традиційно спеціалізується Україна, з метою забезпечити необхідний прогрес і, тим самим, конкурентоспроможність.

Першочергово за такими ознаками в економіці України виділяються галузі харчової промисловості і машинобудування. Завдяки саме цим галузям можна буде, з одного боку, розвивати і задовольняти внутрішній ринок товарами споживчого і інвестиційного призначення, а з іншого – конкурувати на зовнішніх ринках.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити ряд принципових висновків, до яких слід віднести такі.

Уповільнені темпи технологічного оновлення і модернізації засобів праці в Україні є наслідком збереження успадкованої від радянських часів екстенсивної моделі нагромадження основного капіталу.

Інтенсифікація процесу нагромадження може відбутися за двох основних умов: відновлення зростаючої інвестиційної динаміки та досягнення ефектив-

них параметрів відтворення основного капіталу, що забезпечуватимуть швидке й повномірне заміщення застарілих засобів праці технікою нових поколінь.

Основні вектори сучасної політики нагромадження в Україні полягають у врахуванні об'єктивних вимог науково-технічного прогресу та збільшенні частки капіталовкладень в інноваційне оновлення виробництва (до 2/3 загального обсягу).

Необхідно посилити інноваційну роль амортизаційної системи, переглянувши у бік підвищення середні норми амортизації (зараз вони нижче, ніж у 1990 р.). Система оподаткування прибутку підприємств в частині амортизації потребує реформування у напрямі створення інвестиційних стимулів. Такі стимули виникають, коли суми нарахованої податкової амортизації перевищують відповідні суми, визначені у бухгалтерському обліку.

Наближення перспективи, у якій основною домінантою розвитку вітчизняної економіки та її конкурентоспроможності стануть інновації, вимагає також зміни пріоритетів державної науково-технічної політики та запровадження прогресивних рішень щодо інвестування науково-технологічної сфери та здійснення прориву до передових технологій по тих галузях, що будучи традиційними для України, зберегли певну конкурентоспроможність, зокрема галузі харчової промисловості і машинобудування.

Література

1. *Економіка* України: итоги и возможное развитие в 1991–1995 гг.: Перспективы накопления и возмещения фондовых ресурсов / Болховитинова Е.Ю., Борисенко З.Н.: Препр. / АН УССР. Ин-т экономики; 91-4. – К., 1991. – 52 с.
2. *Національні заощадження та економічне зростання* / За ред. д-ра екон. наук Б.Є.Кваснюка. – К.: "МП Леся", 2000. – С. 190–191.
3. *Дані одноразового статистичного спостереження за формою №1-амортизація "Звіт про основні засоби, нарахування податкової та економічної амортизації і використання амортизаційних відрахувань за 2003 рік"*. – К.: Держкомстат України, 2003.
4. *Економіка* України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
5. *Найдьонов Г.І.* Відтворення і використання основного капіталу у промисловості США (рос. мовою). – М.: Економіка, 1964. – 100 с.
6. *Статистичний щорічник України за 2003 рік*. – К.: Консультант, 2004. – С. 216.
7. *Економіка* України: итоги и возможное развитие в 1991–1995 гг.: Научно-технические, экономические и экологические условия, предопределяющие развитие экономики Украинской ССР / Геец В.М., Пасечник Л.А., Ларин С.А., Лунина И.А.: Препр. / АН УССР. Ин-т экономики; 91-2. – К., 1991. – 52 с.